

KUR'ÂN'DA İKİ TERİM VE MEÂLLERDEKİ KARŞILIKLARI ÜZERİNE (Rabbâniyyûn ve Ribbiyyûn)

Orhan ATALAY*

TWO TERMS EXPRESSED IN THE QUR'AN AND IT'S TRANSLATION PROBLEMS

The Qur'anic texts, as other sacred texts, had been revealed in an environment which was formed by some certain religious, historical and social conditions. Therefore, we observe that the Qur'ân has criticized great religious, political, economical and cultural systems which formed the reason of their people. Rooted religious systems surrounding the environment of the revelation had received the greatest portion of these criticisms. So, while the Qur'an criticized the Judaism and Christianity the greatest religions of the past and present day, It refers to their cultural codes which were adopted in the process of their historical formation. These codes must be decoded in order to place these criticisms on a proper and correct ground. This can be achieved by having enough knowledge about linguistic, historical and cultural structures of those religions. Otherwise, it will be difficult to define and explain some names, titles and references expressed in the Qur'ân. In this article, we wanted to study nearly 'rabbaniyyun' and 'ribbiyyûn' titles mentioned in the Qur'ân and translation issue of the titles into Turkish.

Keywords: Qur'anic text, Rabbani, ribbi, Judaism, Christianity

GİRİŞ

Esasında yeni bir dinî sistem inşâ etmek üzere indirilmiş olan Kur'ân, bu sistemi daha doğru tarihsel temellere oturtmak amacıyla kendisinden önceki büyük dinî yapılarla ilişkin çeşitli atıf, açıklama ve eleştiriler içerir. Bu açıklama ve eleştirilerden hareketle ilgili dinler ve onların tarihsel teşekkül süreçleri hakkında birçok temel bilgiye kısmen sahip olma imkânı bulunsa da, tam ve doğru bilgiye ulaşmak için o dinlerin dil, kültür ve kurumsal süreçlerine ilişkin araştırmalara zorunlu bir ihtiyaç vardır. Aksi takdirde bilgi eksikliği sebebiyle Kur'ân'da yer alan birçok kelime, kavram, unvan ve tarihî atıflara ilişkin yanlış veya en azından eksik tanım ve yorumlar üretmekten kurtulma imkânı bulamayız.

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi . atalaylorhan@atauni.edu.tr

Konuyu daha sağlıklı temellere oturtmak amacıyla öncelikle Kur'ân'da Arapça kökenli olmayan (ucme) kelimelerin yer alıp-almadığı konusuna açıklık getirmekte yarar vardır. Bu konuda öncelikle söylenmesi gereken şudur ki, son ve evrensel karakteriyle temayüz eden bir dinin insan ve toplum bilincini oluşturan dinî, tarihî ve kültürel sistemlere ilişkin çeşitli eleştiri, açıklama, atıf ve tanımlara yer vermesi kadar tabii bir şey olamaz. Bu da o dinin kutsal metinlerinde mezkûr sistemlerin ifade edildiği dillerden çeşitli kelimelerin yer almasını gerektirir. Öte yandan farklı kültürel yapılara mensup toplumlar arasında zorunlu olarak kurulan çeşitli beşeri ilişkiler diller arasında da karşılıklı bir alış-veriş kaçınılmaz kılar. Dolayısıyla bütün dillerde olduğu gibi, Arapça kelime hazinesinin de bütünüyle kendine has bir arlığa sahip olduğunu ve dışarıdan hiçbir kelime almadığını söylemek gerçeklikten yoksun salt bir iddia olmaktan öteye geçemez.

Tefsir tarihi kaynaklarına baktığımızda konunun daha ilk dönemlerden itibaren Müslüman bilginler arasında önemli tartışmalara neden olduğunu görürüz. Mesela İmam Şafîî, Taberî, Ebu Ubeyde, Kadı Ebubekir ve İbn Faris gibi alimler, 'Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik' (Yusuf 2) ayeti ile, 'Eğer biz onu yabancı dilden bir Kur'ân kılmış olsaydık, derlerdi ki: 'Onun ayetleri anlaşılır bir dille indirilmeli değil miydi? Araba yabancı bir dilden (kitap) olur mu hiç?..' (Fussilet 41/44) ayetlerine dayanarak, Kur'ân'da hiçbir yabancı (ucme) kelimenin yer almadığını savunurlarken; diğer âlimler ise Kur'ân'da bu türden kelimelerin var olduğunu, ancak bu durumun Kur'ân'ın Arapça niteliğine zarar vermediğini savunmuşlardır. Mesela en azından 'İbrahim', 'İsmail' gibi kelimelerin özel isim (alem) ve yabancı (ucme) kökenli oluş özelliğinden dolayı gayr-ı munsarif (çekimsiz) olduğu konusunda nahivciler ittifak halindedirler. İkinci tezi savunanlar bu ve benzeri delillere dayanarak, Kur'ân'da sonradan Arapçalaşmış (muarreb) birçok kelimenin yer aldığı görüşünü savunmuşlardır. Bu âlimler Kur'ân'da yabancı kökenli kelimelerin yer almasını ise onun önceki ve sonraki milletlerin ilimlerini ve temel konularla ilgili her türlü haberi ihtiva etmesi hikmetine bağlarlar. Bu teze göre bütün Arap lehçelerini ihtiva eden Kur'ân, Rum, Fars, Süryanî ve Habeş gibi komşu kavimlerin dillerinden de birçok kelimeyi barındırmaktadır.¹

Öte yandan konuyla ilgili bu tartışmalar, *Garibu'l-Kur'â* türünden vazgeçilemez öneme sahip bir tefsir edebiyatı vücuda getirmiştir. Mesela İbn 'Atiyye (546/1151) 'el-Muharreru'l-Vecîz' isimli eserinin girişinde, diller arasındaki alış-verişlerin son derece tabii bir durum olduğunu, dolayısıyla Arapların da komşu dillerden bir takım kelimeler alıp onları kendi dil kalıplarına dökerek Arapçalaştırdıklarını, sarîh bir Arapça haline gelinceye kadar onları şiiirlerinde ve konuşmalarında

¹ Bkz. Akay, Ali, Kur'ân'ın Kelime Kadrosunun Süryanice İle İlişisine Dair Tefsir Kaynaklarının Tutumu, *Süryaniler ve Süryanilik*, Orient, Ankara, 2005.

rında kullandıklarını söyler². Suyutî (911/1505)'nin 'el-Mühezzeb fi-mâ Vaqa'a fi'l-Kur'ân mine'l-Muarreb' isimli eseri ise bütünüyle bu konuya tahsis edilmiştir. Konunun vuzuha kavuşması açısından Suyutî'nin Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam'dan aktardığı bilginin önemine de dikkat çekmek istiyoruz. O, fakihlerin Kur'ân'da yabancı kökenli kelimelerin yer aldığına, dilcilerin ise yer almadığına ilişkin görüşlerini aktardıktan sonra demiştir ki: 'Bana göre her iki görüş de doğrudur; çünkü bu kelimelerin aslı fakihlerin de dediği gibi yabancıdır. Fakat bu kelimeler Araplara ulaştınca onlar da bu kelimeleri kendi dilleri ile ifade ettiler; onları yabancı kalıplarından kendi dil kalıplarına dönüştürdüler ve böylece onlar da Arapça haline geldi. Kur'ân nazil olduğunda bu kelimeler Arapça ile karışmış haldeydi'³.

Son derece önemli bir kural olarak da alınması gereken bu bilgiye rağmen, tefsir ve meâllerin büyük bir kısmı esasında Arapça kökenli olmayan birçok kelimeye Arapça anlamlar yüklemekten vazgeçmemişlerdir. Nitekim aynı metodik hatanın bir sonucu olarak Kur'ân'da yer alan ve Yahudilikte önemli yetkilere sahip olduğu anlaşılan 'Rabbâniyyûn' unvanı ile hiçbir anlam ilişkisi olmadığı halde çoğu çeviride zaman zaman birbirine karıştırıldığı anlaşılan 'Ribbiyyûn' teriminin Arapça kök anlamlardan hareketle tanımlanıp açıklandığını görüyoruz ki, bunun önemli bir hata olduğu kanaatindeyiz. Bu nedenle ilgili terimleri yeniden incelemeyi uygun gördük.

Bugünkü kurumsal Yahudilikte *Rabbi, Chazzan, Gabbai, Kohein, Levi, Rebbe ve Tzaddik* şeklinde yedi farklı unvandan söz edilmesine rağmen⁴, Kur'ân sadece *Rabbâniyyûn* ve *Ahbâr* unvanlarıyla zikredilen iki kesimden söz eder. Bu durum muhtemelen ya bu iki kesimin diğerlerine nispetle Yahudi toplumunda daha etkin roller üstlenmiş oldukları veya diğerlerinin daha sonraki dönemlerde teşekkül ettikleri ihtimallerini çağrıştırmaktadır.

Kur'ân'ı Kerim'in tefsir ve meâllerine bakıldığında bu unvanlar konusunda muhtemelen Yahudilik dinine ve kültürüne ve onun diline yeterince vakıf olmaktan kaynaklanan bir isimlendirme karışıklığı görülür. Oysa Yahudi cemaatine dinî rehberlik, yargıçlık ve öğreticilik yapan kişilerin zamanla kendi toplulukları tarafından verilen birer unvanları ve bu unvanların ilgili dil menşesine sahip olmaları gerektiğini düşünmek daha isabetli görünüyor. Çünkü tarihî kaynakların bize sunduğu bilgiler, Medine'nin ilk sakinlerinin Yahudiler olduğunu; Evs ve Hazrec Arap kabilelerinin ise daha sonraki bir dönemde oraya yerleştiklerini söyler.⁵ Do-

² İbni Atiyye, Ebu'l-Kâdî Muhammed Abdulhak b. Çalib e-Endelusi, *el-Muharreru'l-Vecîz Tefsiru'l-Kitabi'l-Aziz*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2001, I/51.

³ Suyutî, Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Darul Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, I/291.

⁴ Geniş bilgi için bkz: <http://www.jewfaq.org/rabbi.htm>

⁵ Semhûdî, Ali b. Ahmed, *Vefâu'l-Vefâ*, tah. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dâru İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1393/1971, I/156 vd.

layısıyla Medine'nin yerleşik ilk dil ve kültürel atmosferinin de İbrânî menşeli olması daha makul görünmektedir. Ayrıca buna Medine'deki Yahudilerin, dönemin Arap toplumuna nispetle daha gelişmiş entelektüel, kurumsal ve hiyerarşik bir dinî yapıya sahip olmalarını da ilave edecek olursak, oradaki teolojik dilin Arapçanın etkisine girdiğini ileri sürmek tarihsel ve sosyolojik gerçeklikle bağdaşmaz. Aksine Arapların İbrânî kökenli birçok kelime ve kavramı alarak onları Arapça (mu'arreb) hale getirmiş olmaları⁶ pratik olarak daha isabetli durmaktadır.

Şimdi bu unvanları sırasıyla inceleyelim:

1. RABBÂNİYYÛN (ربانيون)

Bu terim Kur'an'da iki ayette ref' haliyle 'rabbâniyyûn', bir ayette ise nasb haliyle 'rabbâniyyîn' şeklinde olmak üzere üç ayette zikredilir ki, ayetler şunlardır:

"Biz içinde hidayet ve nur bulunduğu halde Tevrat'ı indirdik. Allah'a teslim olmuş peygamberler Yahudilere onunla hükmederlerdi. Allah'ın kitabını korumakla görevli rabbâniyyûn ve ahbâr da onunla hükmederlerdi. Hepsi onun doğruluğuna tanık idiler..." (Maide, 5/44)

"Onlardan çoğunun günahıta, düşmanlıkla ve haram yiyicilikte çabalarına hız kattıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür! Oysa rabbâniyyûn ve ahbâr onları günah söz söylemekten ve haram yemekten sakındırmalı değiller miydi? Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!". (el-Mâide, 5/62-63)

"Allah kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdikten sonra hiç kimsenin kalkıp insanlara: 'Allah'ı bırakıp bana kulluk edin' demesi mümkün değildir. Aksine okutmakta ve incelemekte olduğunuz Kitap gereğince 'rabbâniyyîn' olunuz' derler." (Âl-i İmran, 3/79)

İlk iki ayette bu kelime ile Yahudilikte dinî bir unvanın kast edildiği sarahatle anlaşılabilir. Birlikte, son ayette yer alan 'rabbâniyyîn' teriminin aynı anlamda kullanıldığı o kadar açık değildir. Ancak ayette yer alan 'talim ve tedris ettiğiniz kitap gereğince' ifadesi, 'İlim ve fıkhıta, din ve dünya işlerinde insanların maslahat ve terbiyesini üstlenecek ve bu anlamda onların başvuru mercileri olacak ulemâ, fukahâ ve hukemâ olun'⁷ şeklindeki tefsirleri doğrulamaktadır. Ancak ayette yer alan 'nâs' ifadesi ile hitabın tüm insanlara yönelik olduğunu varsayarak bütün insanlardan bunu istemenin pratikteki zorluğunu dikkate aldığımızda da, mesela Hasan-ı Basrî'den gelen 'İbadet ve takva ehli olunuz'⁸ şeklindeki tanım ve tefsirin daha isabetli olacağı açıktır. Bu durumda 'rabbâniyyîn' teriminin burada bir unvan değil de sözlük anlamıyla kullanıldığını söyleyebiliriz. Zaten Türkçe

⁶ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Qable'l-İslâm*, 1413/1993, VIII/694 vd.

⁷ Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'ân*, Tah. Mahmud Muhammed Şakir, Daru'l-Mearif, Kahire, ts., III/222

⁸ İbn Kesir, İsmail b. Ömer ed-Dimeşkî, *Tefsiru'l-Kur'ân'il-Azim*, (IV Cilt), I/501.

meâllerin geneli de terimi bu anlamıyla çevirmişlerdir: 'Rabbe bağlı olanlar' veya 'Rabbe halis kullar'⁹.

Maide Suresi'nin mezkûr iki ayetinden anlaşıldığına göre, 'rabbâniyyûn'un asıl vazifesi Tevrat'ı korumak, İsrailoğullarına dinî rehberlik yapmak ve onları kötülüklerden alkoymaktır. Bu nedenle ilgili kavramın belli bir dinî sınıfı ifade ettiği açıktır. Fakat kelimenin menşe olarak hangi dile ait olduğunu belirlemenin konunun vuzuha kavuşmasında anahtar bir rol oynayacağı açıktır. Yukarıda da belirtildiği gibi, tefsir ve meallerimizin ekseriyeti bu kelimelere Arapça kök anlamlar yüklemiştir. Oysa bu sözcüklerin İbranca'dan Arapça'ya geçmiş (mu'rreb) olma ihtimali daha yüksektir. Nitekim sayıları az da olsa Müslüman ulemâdan bazıları bu kelimenin İbrânîce kökenli olduğunu ileri sürerek, 'rabbanî'nin helâl ve haramı, emir ve nehyi bilen bilginler olduğunu; keza bazıları da 'rabban'ın ilim ve dinde derin bilgi sahibi veya bilen, bilgisiyle amel eden ve o bilgiyi öğreten kişi ya da ilimde yüksek dereceye sahip kişiler olduğunu söylemişlerdir.¹⁰ Keza bazı kaynaklarımızda 'rabbâniyyûn' unvanı; ilim, fıkıh, din ve dünya işlerinde insanların başvuru mercileri olan kişiler olarak tanımlanır. Mücahid'den gelen bilgiye göre, 'rabbâniyyûn' 'ahbâr'dan üstündür; çünkü ikincisi sadece ulemâ iken, birincisi ilim sahibi olmakla birlikte, toplumlarının hem dinî hem de dünyevî işlerini idare eden yöneticiler, ilmi ve siyaseti cem etmiş kişiler olarak açıklanır.¹¹ Bundan olsa gerek ki, bazıları ahbâr'ı ulema; 'rabbâniyyûn'u ise vulât (yöneticiler) olarak tefsir etmişlerdir.¹² Hz. Ali'den gelen rivayete göre ise onlar, insanları hikmet ile besleyen ve onları o hikmet üzere eğitenlerdir. İbni Abbas'a nispet edilen rivayette de, onların fakih ve muallimler olduğu söylenir.¹³ Hz. Ali'den aktarılan: 'Ben bu ümmetin rabbânîsiyim'¹⁴ sözü de bu yorumu teyit etmektedir. Ayrıca İbni Abbas'ın vefatı üzerine Muhammed b. Hanefî'nin: 'Bugün ümmetin rabbânîsi öldü' sözü bu unvanın özellikle derin bir ilim ve irfana sahip kimliğiyle toplumsal rehberlik saygınlığı kazanmış kişiler için kullanıldığını işaret etmektedir.¹⁵

Ancak erken dönem kaynaklarında yer alan bu bilgilere rağmen birçok tefsir ve meâl bu terime farklı hatta zaman zaman çelişkili tanımlar ve anlamlar yüklemekten kurtulamamışlardır. Mesela bu tür tanımlardan bazıları şöyledir: 'Rabbâniyyûn' kelimesi Arapça ربا يرب ربا و تربية ربا (rabbe-yerubbu-rabben ve terbiyeten) kökünden türemiş olup, bu sınıfta yer alan kişilere Tevrat'ı ve diğer

⁹ Ali Özek ve ark. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 59; Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur'an*, s. 59.

¹⁰ Cevad Ali, a.e., VI/552

¹¹ Taberî, III/222; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadir*, II-63; es-San'anî, Abdurrezâk b. Hemmâm, *Tefsiru'l-Kur'an*, Mektebu'r-Rüşd, Riyad, 1410, I/187.

¹² Taberî, IV/588

¹³ el-Cevzî, Abdurrahman b. Muhammed, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmî't-Tefsîr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1404, I/313.

¹⁴ el-İsfahanî, *Müfredâtu'l-Kur'an*, Daru'l-Kahraman, İstanbul, 1986, I/522

¹⁵ el-Mısırî, Şihabuddîn Ahmed b. Muhammed, *et-Tıbyân fî Tefsîr-i Garîbi'l-Kur'an*, Daru's-Sahabe li't-Turas Tanta, 1992, I/150.

bilgileri öğretmeleri ve onların eğitim ve öğretimleriyle ilgilenmeleri sebebiyle bu unvan verilmiştir¹⁶. Bir başka görüşe göre ise, ilmî terbiye eden, yani onu var eden ve öğretmek suretiyle varlığını sürdüren insanlardır. Denildi ki, ‘rabbânî’ tedrici olarak insanlara ilmi öğreten kişidir. Yine denildi ki kelime *terbiye* kökünden gelmektedir. Terbiye ise bir şeyi var etmek ve onu ıslah etmektir.¹⁷

‘Rabbî, Allah’a itaate sıkı sıkı bağlı olup Aziz Rabbin dinini bilen kişidir’¹⁸. ‘Rabbâniyyûn ve ahhâr, zahitler ve peygamberlerin yolunda giden âlimlerdir’¹⁹; ‘Ahhâr, fukaha; rabbâniyyûn ise ulemâdır’²⁰; Rabbâniyyûn fukahâ; ahhâr ise ulemâdır²¹; ‘Rabbâniyyûn vulât; ahhâr ise ulemâdır’²²; İbni Ebî Hâtim’in Hasan-ı Basrî’den rivayetine göre ise, ‘Rabbâniyyûn çokça ibadet edenler (ubbâd); ahhâr ise ulemâdır.’ Keza İbni Ebî Hâtim’in İbni Abbas’tan rivayetine göre, rabbâniyyûn: fukahâ ve ulemâdır. Rabbâniyyûn, rabbânî kelimesinin çoğul yapısıdır ki, o da Yüce Rabbi bilen, O’na itaat üzere olan ve insanlara hayır yolunu öğreten kişi demektir. Ahhâr ise, ulemâ ve fukahâ anlamındadır.²³

Dikkat edilirse buraya kadar aktarılan bilgilerde ilgili terime Arapça kök anlamlar aranmış; ya ‘terbiye’ kelimesinin sözcük anlamından veya Allah’ın ‘Rabb’ sıfatına nispetten hareketle bir tanımlama getirilmiş ve anlamın belirlenmesi için başka bir dil havzasından başka bir ihtimal üzerinde durulmamıştır.

Keza İbni Cerîr ve İbni Ebî Hâtim’in İbni Abbas’tan bir başka rivayetine göre ise, ‘Rabbâniyyûn müminler; ahhâr ise okuyucular (kurra)dır.’²⁴ Hasan-ı Basrî’ye nispet edilen bir tanımda ise, ‘Rabbâniyyûn Hıristiyan uleması, ahhâr ise Yahudi uleması’ veya²⁵ ‘rabbâniyyûn İncil ulemâsı, ahhâr ise Tevrat ulemâsı’²⁶ olarak tanımlanmıştır.

Burada ise dilden ziyade bütünüyle dıştan bir tanımlama yapılmıştır ki, bu tanımlar ne ilgili kelimenin yer aldığı metinsel ne de dilsel ve kültürel bağlama uygun düşmektedir.

Türkçe yazılmış tefsir ve meâllerde de benzer bir karışıklık görülmektedir: Mesela, Maide 63’te yer alan ‘rabbâniyyun’ terimine şu karşılıklar verilmiştir:

¹⁶ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Cami li Ahkâmi'l-Kur’ân*, VI/179; Şevkani, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadir*, I/536

¹⁷ el-Mısri, Şihabuddîn, a.e., I/150.

¹⁸ Şevkani, a.e., I/536

¹⁹ Beyzâvî, *Tefsiru'l-Beyzâvî*, I/327; Neseî, *Tefsiru'n-Neseî*, I/284.

²⁰ el-Vahidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *el-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz*, I/320; Sevrî, Ebu Abdillah, *Tefsiru Süfyani's-Sevrî*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I/104.

²¹ Taberî, IV/638.

²² Taberî, III/460

²³ Buharî, *Sahih*, VI/2619.

²⁴ Şevkani, a.e., II/63.

²⁵ Bkz. Kurtubî, II/223; Şevkanî, *Fethu'l-Kadir*, II/81; Beğavî, *Tefsiru'l-Beğavî*, I/20; el-Cassas, Ebubekir, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, Tah. M. Sadık Kamhavî, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1405, I/104.

²⁶ Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâd-u Akli's-Selim ilâ mezâyâ'l-Kur’âni'l-Kerim*, Daru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, III/57.

'Tanrıyı biliciler'²⁷; 'din âlimleri'²⁸ veya 'din bilginleri'²⁹; 'âlimler'³⁰; 'din adamları'³¹; 'Tanrının adamları' (men of God)³². 'Rablerine teslim olmuş zahitler'³³; 'Allahlıklar'³⁴; 'dünyadan uzaklaşarak Cenâb-ı Hakka manevi kurbiyete vesile olan ibadet ve taate fazlasıyla devam eden zahit zatlar'³⁵; 'Allah'a inananlar'³⁶; 'hukemâ'³⁷; 'ulemâ'³⁸; 'mü'min-i muhlis, fakih ve müçtehid'³⁹.

Daha ilginç olanı ise ilgili kavramın aynı meâlde farklı unvanlarla çevrilmiş olmasıdır. Mesela Süleyman Ateş'in hazırladığı meâlde Maide 44'deki 'rabbâniyyun' terimi, 'Kendilerini Tanrı'ya vermiş zahitler' veya 'İlahi ilimleri tahsil eden, kendisini Allah'a vermiş âlimler' diye tanımlanırken⁴⁰, aynı surenin 63. ayetinde ise, 'rabbânîler' diye çevrilmiştir.⁴¹

Oysa 'kendilerini Tanrı'ya vermiş zahitler' ifadesi zihinlerde somutlaşan açık ve kesin bir anlam sınırı çizmediği için eksik bir tanımlama olmanın yanısıra, dilsel ve tarihsel açıdan da büyük bir yanlışlık içermektedir. Zira 'kendini Tanrı'ya veren zahit' ifadesinin mistik bir anlam kodu taşıdığı açıktır. Dolayısıyla kelimenin ne İbrânî dil ve kültürel bağlamından, ne lafzın delâletinden ne de ilgili ayetin bağlamından böyle bir anlamın çıkarılmayacağı açıktır. Oysa her iki yerde de bir unvan olması hasebiyle 'Rabbânîler' şeklinde çevrilerek, tercih edilen tanımın da dipnot şeklinde verilmesi daha doğru olurdu; çünkü ileride görüleceği üzere bu unvanın İbrânî kökenli 'rabbi, rebbi veya rabban' kelimelerinden birinin Arapça haline getirilmiş şekli olma ihtimali oldukça yüksektir. Nitekim el-Cevâlikî'nin aktardığı şu bilgi de bunu teyit etmektedir: "Ebu Ubeyde 'Araplar 'rabbâniyyûn'u bilmedikleri için onu 'fukaha ve ulema' diye tanımladılar, oysa ben bu kelimenin Arapça değil de, İbranca veya Süryanca olduğunu düşünüyorum' demiştir."⁴² Aynı bilgiyi aktaran Suyutî de 'el-Kasım ise bu kelimenin Süryanca olduğuna kesin

²⁷ Muhammed b. Hamza, *XV. Yüzyılın Başlarında Yapılmış Kur'ân Tercümesi*, Haz. Ahmed Topaloğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, 227, İstanbul, 1976, I/84.

²⁸ Nebioğlu, Osman, *Türkçe Kur'an-ı Kerim*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, s. 61; Komisyon, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 117.

²⁹ Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur'ân*, Ankara Okulu, Ankara, 2004, s. 114 ve 117.

³⁰ Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerim*, 1969, İstanbul, I/166; Dumlu ve Elmalı, s.115

³¹ Altuntaş ve Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, s.117

³² Esed, Muhammed, *The Message of the Qur'an*, Dar al-Andalus, Gıbraltar, s. 79; 156.

³³ Komisyon, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

³⁴ Tüzüner, Abdullah Atıf, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, İstanbul, 1970.

³⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ts., II/773.

³⁶ İrmak Sadi, *Kutsal Kur'an Türkçe Meali*, s. 82.

³⁷ Said, Cemil, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçesi*, s. 130.

³⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Me'ânî-i Kur'ân Kur'ân-ı Kerim'in Türkçesi*, 1343/1928, s. 207.

³⁹ Konyalı Mehmed Vehbi, *Hulâsâtü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, III/1229.

⁴⁰ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1997, II/536.

⁴¹ Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, Kılıç Kitabevi, Ankara.

⁴² el-Cevalikî, Ebu Mansur Mevhub b. Ahmed b. Muhammed (h. 465-540), *el-Mu'arreb*, Tah. Dr. Abdurrahim, Daru'l-Kalem, Dimeşk, 1410/1990, s. 330.

olarak inanmıştı' ilavesini yapar.⁴³ Tevrat'ın M.S. İkinci yüzyıl sonlarında Süryani diline çevrildiğini göz önünde bulundurarak,⁴⁴ el-Kasım'ın tezinin bir doğruluk payı taşıdığı söylenebilir ise de, aşağıdaki bilgiler onun İbranca kökenli olduğu tezini teyit etmektedir. Mesela Kurtubî, Ebu Ubeyde ve Müberred'den bu kelimenin İbranca 'rabban' sözcüğünden alındığını, sondaki 'elif' ve 'nun' harflerinin ise mübalağa için olduğunu⁴⁵ aktarır ki, bu tespit İbranca kaynaklardaki bilgi ile de çakışmaktadır.

İbrânî kaynaklarına göre, 'rabbi' kavramı (klasik İbrânîce'de רַבִּי *ribbi*; modern dönemde Doğu Avrupa ve İsrail'de ise רַבִּי *rabbî* şekliyle) özellikle Yahudi dinî hukuku alanında uzman kişiler için kullanılan bir unvandır. Kelime 'öğretmen' ve daha çok da sözlük olarak, 'benim efendim' (my master) anlamında olup, İngilizcede kullanılan, 'Sir' ve 'Mr' arasında bir anlama karşılık gelir. Bu terim genel olarak bir Yahudi sinagogunun manevî liderine atıfta bulunur. Rabbî zorunlu olmamakla birlikte ibadet hizmetlerini de yönetir. Onların gerçek rolü ruhanî danışmanlık ve öğretmenliktir. 'Rabbi' olarak yetkilendirilmiş birçok Yahudi, dinî lider olarak çalışmaz. Dr. Prof. gibi akademik ve onursal bir unvan olan bu terim teknik olarak sadece eğitimde yüksek bir düzeye delalet etmekte olup, birinin yaptığı mesleği ifade etmez. 'Rabbi' unvanı Tevrat'ta yer alan bir meslek değildir, çünkü Mişna'da kullanılan bu terimin asıl formu Ferisiler ve Talmudik dönemde gelişmiştir. Yahudi dinî hukukunu ve geleneğini yorumlama yetkisine sahip olan rabbiler Yahudi şeriatı tarafından yükümlü olmamalarına rağmen günümüzde ibadet ve merasimleri yöneten kişilerdir.⁴⁶

Bir başka açıklamada ise, 'rabbi' unvanı Yahudi şeriatının yetkili öğretmenleri ve bu cemaatin ruhanî liderleri olarak kabul gören, kendilerini ilme tahsis etmiş kişiler için kullanılan bir terimdir. *Rabbi* kelimesi İbrânîce 'RV' sözcüğünden türemiş olup, Kitabı Mukaddes'e ait İbrânîcedeki anlamı 'büyük' veya 'seçkin, sivrilmiş kişi' demektir. Antik Yahudi okullarında eğitilmiş insanlar 'Rıbbi' veya 'Rebbi' olarak bilinirlerdi. Son çağlarda ise, 'Benim efendim' anlamında 'Rabbi' şeklinde kullanılmaya başlandı ve aşırı saygı yüklü olan bu terim tedricen bir unvan olarak kullanılır oldu. Kelimenin sonunda yer alan 'i' (benim) soneki ise, terimin sıkça kullanılmasıyla pratik önemini kaybetmiştir.⁴⁷

⁴³ Suyûtî, *el-İtkân*, I/293.

⁴⁴Süryanice; Urfa şehrinin bulunduğu bölgede, Mezopotamya'da oturan halkın kullandığı Arami lehçesidir. Hıristiyanlık bu bölgede yayılınca bu lisan Hıristiyanlığın dili haline geldi ve Süryanice Hıristiyanlıkla birlikte yayıldı. Nesturiler onu Hind ve Çin'e kadar götürdüler. Derken bu dil Urfa, Nusaybin ve Cundıgapur gibi Sasani kentlerindeki medreselerin ve öteki Süryani mekteplerin öğretim dili haline geldi. Bkz. Kumeyri, Y., *İslam Felsefesinin Kaynakları*, Çev. F. Olguner, Dergah Yay., İstanbul, 1996, s.157 vd.

⁴⁵ Kurtubî, IV/119.

⁴⁶ <http://encylopedio.laborlawtalk.com./israeli>

⁴⁷ <http://encylopedio.laborlawtalk.com./israeli>

Mevcut Yahudilik ilmihaline göre ise, 'rabbi'nin liderlik iddiası Tora, Talmud ve diğer Yahudi metinlerini daha iyi bilmelerinden kaynaklanıyor; zira bunları bilmeyen kişi rabbi olamaz. Ayrıca öğretmek ve vaaz vermekle yükümlü olan 'rabbi' dinî konularda rehberlik etmeli, yol göstermeli, cemaatine liderlik ve yöneticilik yapmalı ve yardım toplamalıdır. Bütün bunlara rağmen Yahudiler rabbi'yi sinagogun kalbi olarak bilirler; o, sinagogu tanımlar, varlığını duyurur ve orada manevi bir atmosfer yaratır.⁴⁸

1. 2. Unvanın Tarihsel Gelişimi

Rav Sherira Gaon'un meşhur mektubuna göre, ilgili unvan M.S. 70 yılından, yani İkinci Tapınak'ın yıkılışından önce kullanılmıyordu. Bu tarihten sonra kendilerine çeşitli dinî yetkiler verilmiş kişilerle birlikte bu unvan da kullanılmaya başlandı; Rabbi Tsadoq ve Rabbi Eli'ezer gibi. Filistin'de kullanılan 'rabbi' unvanının karşılığı Babil'de 'Rav' (Rab) diye ifade ediliyordu. 'Rabban' kelimesi ise bu unvanın Aramca şekliydi. Buna rağmen 'rabbilik' ataması tarihsel sıhhati kuşkulu olan bir resmiyettir. Zira Musa sık sık 'Bizim rabbimiz' şeklinde atıflarda bulunmuşsa da, antik dönemde özel bir resmi yetkilendirme anlamında böyle bir unvanın kullanıldığına dair hiçbir örnek mevcut değildir. Keza bunun resmi yetkilendirmeyi yapan iki İbrânî kaynak (smkh ve mnh) ile de kesin bir ilgisi tespit edilmiş değildir. Yeni Ahit'te ise 'rabbi' terimi sinoptik (Matta, Markos ve Luka) İncillerde fazla yer almamaktadır. Matta, İsa'yı özellikle dini anlamayan ve insanlar tarafından 'rabbi' diye anılmaktan hoşlanan riyakâr dindarlardan tefrik etmeye özen göstermiştir; çünkü İsa kendi mensuplarına bu terimi kullanmayı yasaklamıştı. Ancak buna rağmen ilgili terim özellikle Yuhanna İncili'nde defalarca yer alır: Mesela "İsa dönerek ardınca gelmekte olduklarını görüp onlara: 'Ne arıyorsunuz? Dedi; onlar da kendisine: 'Rabbi, sen nerede oturuyorsun' dediler...⁴⁹ İsa Natanaeli kendisine doğru gelmekte görerek onun hakkında dedi: İşte kendisinde hile olmayan gerçek bir İsrailî. Natanael ona: Sen beni nereden tanıyorsun? Dedi. İsa ise: "Filipus seni çağırmadan önce incir ağacının altında iken seni gördüm. Natanael ona cevap verdi: "Rabbi, sen Allah'ın Oğlusun, sen İsrail'in kralısın".⁵⁰ Keza Ferisilerden Nikodimus adında Yahudilerin bir reisi vardı. Bu adam geceleyin İsa'nın yanına gelip dedi: Rabbi, senin Allah'tan gelmiş bir muallim olduğunu biliyoruz..."⁵¹ Muhtemelen ilgili pasajlarda yer alan bu kelime teknik bir unvan olarak ima edilmemekte, sadece 'Havarilerin öğretmeni' anlamında kullanılmaktaydı. Yuhanna 20:16'da ise terimin İbrânîce şekli olan 'Rabbuni' kelimesi yer alır: "İsa ona: 'Meryem! dedi. O da dönüp ona İbranca Rabbuni! dedi... Mecdelli Mer-

⁴⁸ Blech, Rabi Benjamin, *Nedenleri ve Niçinleriyle Yahudilik*, Çev. Estreya Seval Vali, Gözlem Gazetecilik ve Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1999, s.314-5.

⁴⁹ Yuhanna, I/38

⁵⁰ Yuhanna, I/47-49

⁵¹ Yuhanna, 3/1-2.

yem gelip şakirtlere ‘Rabbi’ gördüğünü ve Rabbin kendisine bunları söylediğini bildirdi.”⁵²

Kaynaklar çok erken dönemlerde ne Babilli ne de İsraili âlimler için ‘rabban’, ‘rabbi’ veya ‘rab’ gibi unvanların kullanıldığına dair açık bir delilin mevcut olmadığını belirtirler. Nitekim bu durum Babil’den gelen Hillel I’in isminin başında böyle bir unvanın yer almamasından da anlaşılmaktadır. Hatta çok daha üstün olan peygamberler için bile basitçe ‘Haggai Peygamber’ vb diye söz edilirken, onlar için ‘Rabban’ unvanı kullanılmamıştır. Bu da unvanın patriklik döneminden önce kullanılmadığına işaret eder. Kaynaklara göre bu unvan ilk olarak Rabban Gamaliel, oğlu Rabban Simeon ve Rabban Johanan ben Zakkai gibiler hakkında kullanılmıştır ki, bunların hepsi Sanhedrin’in (Erken dönem Kudüs’teki Yahudi Yüksek Mahkemesi’nin) başkanları ve patrikleri idiler. Dolayısıyla buradan hareketle belki şu söylenebilir: ‘Rabbi’ unvanı cezaî konularda karar verme yetkisine sahip Kudüs yüksek mahkemesinin üyeleri için antik dönem İsraili bilginler tarafından oluşturulmuş resmi bir yetkilendirmeyi ifade eder. Öte yandan ‘rabbi’ unvanı bu dönemde hastaları iyileştirmek için elleriyle onların bedenlerini mesh edenler için de kullanılmıştır. Bu unvanların düzeni ise şöyledir: ‘Rabbi’ ‘Rab’dan büyük, ‘Rabban’ da ‘Rabbi’den büyüktür. Buna göre ‘Rabban’ en üst mertebede bulunan kişi için kullanılan bir unvandır.⁵³

Yahudi kaynaklarına göre, rabbiler geç antik dönemlerden bugüne kadar Yahudi toplumun entelektüel ve ruhani önderliğini temin etmiş kişilerdir. Talmudik dönemden (M.Ö. II. yüzyıl) yaklaşık miladi ilk dört buçuk asırda klasik Yahudiliğin yeniden yapılandırılmasında önemli fonksiyonlar icra eden rabbiler her şeyden önce Tevrat’ın yetkili öğreticileri ve yorumcuları idiler. Öte yandan Yahudilerin sahip oldukları tek Tevrat rabbilerin yazmış olduğu Tevrat’tır. Özellikle Talmudik rabbiler çağında hiçbir metin, anlamı rabbiler tarafından yorumlanmadan anlaşılamazdı. Bu yüzyıllarda rabbiler Kitab-ı Mukaddes’e ait malzemelerden Yahudi takvimini oluşturarak bu takvimin muvakkat ilmihalin bir çeşidi olmasını temin ettiler.⁵⁴

Başlangıçta bir oduncu, bir çiftçi, bir ayakkabıcı, hatta bir çoban olan Rabbilerin ortaçağlara kadar profesyonel bir meslek grubu olmadıkları anlaşılmaktadır. XII. yüzyıl ile birlikte bu çağın büyük filozof, hukukçu ve fizikçisi olan Moses Maimonides’in açık muhalefetine rağmen ücretli rabbilik evrensel bir Yahudi olgusu haline geldi. Bu dönemden itibaren hemen hemen her yerde Rabbilerin kendi hizmetlerine karşılık belli bir ücret aldıkları görülmektedir. Hat-

⁵² *Yuhanna*, 20/17-18.

⁵³ Bkz. <http://encylopedio.laborlawtalk.com./israeli>; <http://www.1911encyclopedia.org/Gamaliel>, (29.08.2006)

⁵⁴ Eliade, Mircea, *The Encyclopedia of Religion*, Macmillan Publishing Company, New York, 1987, XII, 181-2. ‘Rabbanita’ mad.

ta bazı rabbilerin maaşları için yazılı sözleşmeler yaptıkları, bazılarının da ücret karşılığı tercüme hizmetlerinde buldukları aktarılır.⁵⁵

Görünen odur ki, tarihsel süreç içinde rabbinin rolünde bir dizi değişiklik olmuştur. Çünkü Talmudik dönemde rabbilerin esas rolü öğretmenlik ve Tevrat'ı yorumlamak iken; daha sonraları buna halkın ibadet sistemini, takvimi ve Tapınakla ilgili işleri tanzim etmek de eklenmiştir. Ortaçağlara gelindiğinde ise bu rolün toplumun dinî hayatı ile ilgili danışmanlık hizmetlerini de kapsayarak iyice ihtisaslaştığını görüyoruz. Modern dönemlere gelindiğinde ise, Reform ve Muhafazakâr hareketlerin rabbileri vaaz vermekle birlikte, ibadet ve dinî merasimleri yönetmek ve alanıyla ilgili danışmanlık yapmak için önemli roller üstlenmiş durumdadırlar. Ortodoks rabbiler ise, geleneksel hâkimlik, öğretmenlik ve Tevrat incelemelerinin yanı sıra, bir yere kadar bazı görevler daha üstlenmiş durumdadırlar. Bugün İsrail devletinde Doğu (Ashkenazic) ile İspanya kökenli Yahudileri (Sephardic) temsil etmek üzere ikili bir rabbilik makamı inşa edilmiş durumdadır. rabbiler geleneksel olarak erkeklerden seçilir iken, yirminci yüzyılda Reform, Yeniden Yapılanma ve Muhafazakâr hareketler neticesinde kadın rabbiler de atanmaya başlanmıştır.⁵⁶

1.3. Rabbi Olmak

Muhafazakâr Yahudiliğe göre, Rabbi unvanı almak için Yahudi fıkının kodları alanındaki zorlu eğitimi tamamlamak gerekir. Bu şartlara İbrânîce Tevrat, Mişna ve Talmud araştırmaları, Midras literatürü, Yahudi ahlâkı ve irfanı, Yahudi fıkıh kodları, muhafazakâr responsa edebiyatı, teoloji ve felsefe alanında modern ve geleneksel Yahudi çalışmaları da ilave edilmektedir. Muhafazakâr Yahudilik Talmud ve responsa araştırmalarına Ortodoksluğa göre daha az ihtiyaç duyar. Öte yandan Muhafazakâr Yahudilik *rabbilik* unvanı için Rabbilik Okulu'na girmeden önce bir üniversiteden mezun olma şartını arar. Bunların yanı sıra pastoral özen ve psikoloji, Yahudiliğin tarihsel gelişimi ve Tevrat'ın akademik eleştirisine sahip olması da istenen formasyonlardır. Ancak, Yenidenyapılanma ve Reform Yahudiliği rabbi olmak için geleneksel şartları kaldırmıştır. Birisi dört yıllık bir çalışma ile Reform veya Yenidenyapılanma rabbisi olabilir. Onlar sadece Yahudi fıkı, Talmud ve responsayı öğrenirler ki, Ortodoks rabbiler genel olarak onları ilk yılda öğrenirler. Eğitimin önemi Yahudi fıkından ziyade sosyoloji, kültürel araştırmalar ve modern Yahudi felsefesi üzerinde yoğunlaşır. Bunlara göre hem erkekler hem de kadınlar, rabbi veya sinagog görevlisi olabilirler.

2. RİBBİYYÛN (ربيون)

Aynı kök harflerden oluşmaları hasebiyle 'Rabbâniyyûn' kelimesi ile; '(Sizden önce) Nice Peygamberler vardı ki, beraberlerinde birçok 'ribbiyyûn' olduğu

⁵⁵ Eliade, Mircea, aynı mad.

⁵⁶ <http://www.answers.com/topic/rabbi>; <http://encyclopedia.laborlawtalk.com/rabbi>

halde savaştılar da, (bunlar) Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zayıflık göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever' (Âl-i İmran 3/146) ayetinde yer alan 'Ribbiyyûn' kelimesi arasında dilsel veya kavramsal bir ilişkinin olup olmadığına da değinmek gerekir. Bu nedenle ilgili terim hakkında kaynaklarımızda yer alan tanım veya açıklamalar kısaca şöyledir:

İbni Mes'ûd ve bir rivayette İbni Abbas'tan gelen ve Ferrâ'nın da tercih ettiği görüşe göre, kelime 'binlerce kişi' anlamındadır. Terim, el-Avfî'nin İbni Abbas'tan yaptığı rivayet ve Mücahid, İkrime, Dahhâk, Katâde, Süddî ve Rebî' gibi alimlere göre ise, 'büyük topluluk' anlamına gelir. Said b. Cübeyr'in İbni Abbas'tan rivayetine göre, 'ribbiyyun', 'fakihler ve âlimler' anlamındadır ki, bu tanım aynı zamanda Hasan-ı Basrî, Yezidî ve Zeccâc'ın da tercihleridir. İbn Zeyd ise, 'ribbiyyûn'un tebaa olduğunu söyler.⁵⁷ İbni Faris, 'Allah'ı bilen, tanıyan ve ona layık olan kişiler'⁵⁸ olarak tanımlarken, Beyzâvî: 'ribbiyyûn' kelimesini 'takva sahibi veya rablerine ibadet eden ulemâ' şeklinde tefsir etmiştir.⁵⁹ Taberî ise, 'ribbiyyûn' kelimesini peygamberlerin tebaasından çok sayıda topluluklar (el-cema'atu'l-kesîre) şeklinde tanımlar.⁶⁰ Ünlü dilci Ahmed b. Hamdân ise, 'ez-Zîyneh' isimli kitabında 'ribbiyyûn' kelimesinin Süryanca kökenli olduğunu ileri sürmüştür.⁶¹

Türkçe meallerde ise bu terime oldukça farklı karşılıklar verilmiştir: 'Rübubiyet aşına erenler'⁶², 'âlim'⁶³, 'bilginler'⁶⁴, 'erenler'⁶⁵, 'Allah erleri'⁶⁶, 'Tanrı eri'⁶⁷, 'Allah dostu'⁶⁸, 'içten inananlar.'⁶⁹, 'kendisini Rabb'e adayan kişiler';⁷⁰ 'rab-bani (bilgin)ler'⁷¹, 'kendisini Allah'a adamış rabbaniler'⁷²

Dikkat edilirse birbirlerinden alındığı açıkça görülen bu sıfatlar ile mezkur kavram arasında dilsel veya semantik bir ilişki kurmak oldukça zordur. Anlaşılan odur ki, bu meâllerin bir kısmında 'ribbiyyûn' terimine 'rabbâniyyûn' anlamı yüklenmiş veya her iki sifata da aynı mâna verilmiştir ki, bu açık bir yanılıdır.

⁵⁷ Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1993, II/340.

⁵⁸ Taberî, III/460; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir*, I/476.

⁵⁹ Beyzâvî, I/100.

⁶⁰ Taberî, III/460, 467; Kutub, Seyyid, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, Daru's-Şuruq, 1406/1986/I/488

⁶¹ Suyûtî, *el-İtkân*, I/293; bkz. Polat, Ahmet Fethi, *Ayetler Bağlamında Dinde Aşırılık*, Konya 2002, s. 40-43.

⁶² Elmalılı, I/1188

⁶³ Ömer Nasuhi Bilmen

⁶⁴ Abdulkadir Gölpinarlı

⁶⁵ Süleyman Ateş

⁶⁶ Komisyon, *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1993

⁶⁷ Salih Akdemir

⁶⁸ H.Altuntaş ve M. Şahin

⁶⁹ Dumlu ve Elmalı

⁷⁰ Yaşar Nuri Öztürk

⁷¹ Ali Bulaç

⁷² Suat Yıldırım

Diğer bazı meâllerde ise ilgili terimin 'eren' sözcüğü ile Türkçeye çevrildiğini görüyoruz ki, bu kelime Türkçede: 'Benliğinden geçmiş, kendini Tanrı'ya adanmış, veli, zahitkişi'⁷³ anlamında kullanılır. Bu anlamıyla 'eren' kelimesinin esas olarak sûfi bir içerik taşıdığı açıktır. Ancak tarihin ve toplumun mecrasını değiştirmek gibi oldukça önemli bir fonksiyon icra eden insanları ifade ettiği açıkça anlaşılan 'ribbiyyun' kelimesi ile daha çok 'nefsini arındırmak' amacıyla toplumdan ve toplumsal ilişkilerden uzaklaşmış insanları ifade eden 'eren' kelimesi arasında doğrudan bir ilişki kurmak oldukça zordur. Görünen odur ki, Türkçe meâller bu terimin karşılığını belirleme sürecinde temel kaynaklara bakmamışlardır. Dolayısıyla bu kavramın daha doğru Türkçe karşılığını tespit etmek için yukarıdaki görüşler arasında en uygun olanını tercih etmek gerekiyor. Şüphesiz ki bu tercihte de en açık sosyolojik karine hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olduğumuz Son Peygamber ve O'nunla birlikte Allah yolunda savaşan, bu savaşlarda kendilerine isabet eden musibetlerden dolayı yılmayan, gevşemeyen, çözülmeyen ve sabırla direnen kutlu arkadaşlarıdır. Bu nedenle ayette ifade edilen 'ribbiyyun' terimi, ömürleri boyunca peygamberlerle birlikte olmuş, Allah yolunda her türlü sıkıntıyı birlikte göğüslemiş, omuz omuza savaşmış 'arkadaşları'nı ifade ettiği açıktır; nitekim Hz. Muhammed (sav) ile birlikte savaşanlar da O'nun ashabi, yani 'arkadaşları' veya 'O'na tâbi olanlar' idiler. Dinî kültürümüzde de Hz. Peygamber ifadesi ile 'sahabe' kelimesinin sıkça birlikte kullanılmasının da önemli bir ipucu olduğu kanaatindeyiz. Bu nedenle 'ribbiyyûn' teriminin Türkçe karşılığı olarak 'arkadaşlar' kelimesinin kullanılmasını öneriyoruz. Bu karşılığın dil, tarih ve sosyolojik gözlemler açısından daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Sonuç olarak, evvelkilerin ve sonrakilerin haberlerini ihtiva etmesi hasebiyle Kur'an üzerinde yapılacak araştırmalarda büyük bir sabır ve titizliğe sahip olmakla birlikte, zamanımızdaki iletişim araçlarının sağladığı kolaylıktan da yararlanarak Kur'an'da yer alan bazı kelime ve kavramların karşılaştırmalı diller bakış açısından daha derinliğine ve etraflıca çalışılmasına ihtiyaç olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle Kur'an çalışmalarında öncelikle Kur'an'ın nazil olduğu dönemde vahiy coğrafyasını çevreleyen komşu din, dil, kültür ve onların tarihlerine ilişkin kaynaklara ulaşmanın bir zaruret olduğunu, aksi takdirde sadece İslâmî kaynaklarla sınırlı kalacak bir araştırmanın isabet oranında bir düşüklük olacağı kanaatindeyiz.

⁷³ <http://tdk.org.tr/tdksozluk/sozbul.ASP?KELIME=alperen&GeriDon=0&EskiSoz=>